

ÚJPEST
1840

1996. március

Újpesti Helytörténeti Értesítő

III. évfolyam 2. szám

150 éve indult meg a vasútközlekedés Pest és Vác között

A Rákospalota-Újpest vasútállomás képe a '20-as években

Dr. Szerényi Antalné:*

Újpest társadalomrajza 1850 és 1865 között

Amennyiben elfogadjuk Gergely András megállapítását a települések jellegéről, akkor Újpestre és társadalmára a dinamikus jelző már keletkezésének első pillanatától kezdve ráillik. Lendületes fejlődés már az is ahogyan létrejött, ahogyan továbbszerveződött: nem Pest gyűrűzik mind kijebbe és kijebbe, hanem egy gazdaságilag kedvező területen, egy gazdaságilag kedvező időpontban merész és vállalkozó kedvű reformkori iparos és kereskedő réteg költözik ide, hogy elébe menjen a majdani fővárosnak.

Ennek a településnek társadalmi arculatát kívánom felvázolni az 1850-1865 között időszakot figyelembe véve. Elöljáróban megállapíthatjuk, hogy ennek a településnek társadalmi arculata egészen más volt, mint Magyarország bármely más településéé. A lakosság számának megállapítását 1848-ig Kubinyi András alapvető munkájában elvégezte. 1849–1865 között a bírósági számadások, az adókiutak és az egyházi személtételek alapján lehet megközelítő pontossággal következtetni a lakosság számára. Az elsőszámolások az 1849/50 és az 1850/51-es évekre 215 adófizető nevét sorolják fel. Az 1850-es adóösszeírás szerint Újpesten 24 házbirtokos és zsellér, 70 iparos, 26 kereskedő, 15 fuvarozó, összesen 233 adózó élt (az iparosok, a kereskedők és a fuvarozók közül 13 egyben házbirtokos is volt). Lakott még Újpesten 22 munkás, 53 szolga, 20 szolgáló. Az adózók — családtagjaival együtt a lakosság lélekszáma 673 fő.

A lélekszám gyarapodását a természetes szaporodás csak kis mértékben indokolja. A főtí rk. plébánia anyakönyvei szerint 1851-ben Újpesten és Megyeren (Újpest és Megyer szoros egységét mutatja, hogy pl. 1848-ban a tisztújító széken Újpest adószedőjévé a Megyeren lakó Rózsa Györgyöt választják) 5 születési bejegyzés történt. A szülők foglalkozása: árendás, kereskedő, béres, bormérő, ismeretlen. Az ötvenes évek második felétől fokozatosan emelkedik ugyan a természetes szaporodás, de a demográfiai görbe hullámzó

vonalú, nem egyenletes. A születések száma 1857-ben 52, 1858-ban 92, 1860-ban 106, 1861-ben 80, 1862-ben 95, 1863-ban 68, 1864-ben 72, 1865-ben 85.

A lakosság száma tehát megközelítőleg az alábbiak szerint alakult:

1849	kb. 650
1850	673
1851	?
1852	?
1853	?
1854	969
1855	1069
1856	1124
1857	?
1858	1304
1859	1248
1860	1830
1861	1676
1865	kb. 3500

A feljegyzések alapján a szülők társadalmi helyzetét a következő összeállítás mutatja:

1851–65 között (1852–1856 hiányzik) a főtí rk. plébánián összes kereszteltek száma 767. (A zsidó anyakönyvekhez nem jutottam hozzá, a református anyakönyvben pedig újpesti nincs.)

Ebből

kézműves	210	molnár	9
asztalos	3	elbocs. kat.	2
cipész	1	kántor	1
ács	1	jegyző	1
kosárcsináló	1	vincellér	10
lakatos	1	plebs	383
kőműves	1	béres	3
kereskedő	2	napzámos	7
hajós	3	hajdú	1
lovász	2	legény	1
szolgáló	54	ismeretlen	70

A „plebs” jelölés munkásokat, szolgálkat, mesterlegényeket stb. takar. A 767 születésből 231 a törvénytelen, tehát a házasságon kívül születettek száma.

*A szerző középiskolai tanár, helytörténész

Újpest lakosságának növekedése döntő mértékben a bevándorlás, az új letelepedés következménye. Ennek nagyságát hivatalos dokumentumokkal sohasem lehet teljes mértékben rekonstruálni. Megsejthetünk azonban valamit ennek méreteiről, ha pl. a házasulandók vagy a megholtak adatait nézzük a jelzett időszakban. Újpesten ebben az időben 114 házasságot kötöttek. Ez 114 vőlegényt és 114 menyasszonyt jelent. A vőlegények közül mindössze egy újpesti származású, 30 Magyarország más területéről, 10 Budáról és Pestről, 14 Pest környékéről (Magyarországról összesen 55 személy) 7 Morvaországból, 18 Csehországból illetve Galíciából, 21 Ausztriából telepedett át Újpestre. (13 személy származása ismeretlen)

A menyasszonyok közül 3 újpesti származású, 31 Magyarország más területéről, 16 Budáról és Pestről, 19 Pest környékéről (Magyarországról összesen 69 személy), Csehországból 12, Ausztriából 13, Lengyelországból 7, Morvaországból 4, Galíciából és Sziléziából 2-2, Németországból 5 hajadon érkezett. Ugyanebben az időben a bejegyzett halálozások száma 463, ebből idegen származású 173, tehát durván számolva az összlétszám 1/3-a.

Rendkívül érdekes annak vizsgálata, hogy hol és hogyan laktak az újpestiek ebben az időszakban.

1852-ben a gödöllői járásbírósa a házadó számára összeíratta a házrészeket és építésmódokat. E szerint Újpesten 263 szoba és 43 kamra volt található, összesen 306. A házak száma 46, és valamennyi földszintes. A házak nagyságára, állapotára a kivetett adókból következtethetünk. A házakat 12 adóosztályba sorolták, a 12-nek a/, b/ és c/ alrovata is volt. A 46 újpesti ház besorolása a következőképpen oszlott meg:

adó pengőforint	adóosztály	házak száma
25	2.	1
8	6.	2
6	7.	1
4	8.	4
3	9.	2
2	10.	7
1	11.	16
45 krajcár	12/a	6
30 krajcár	12/b	7
összesen 49 pft 75 krajcár		46 ház

Káposztásmegyeren 18 szoba, 8 kamra, összesen 5 ház, ebből 4 földszintes, 1 emeletes létezett.

Adó szempontjából:

6 pengőforint	7. osztály	1
1 "	11. "	3
30 krajcár	12/b "	1

Összesen 7 pft 30 kr. 5

Káposztásmegyeren és Újpesten tehát együttesen 51 ház 332 helyiséggel (281 szoba, 51 kamra) volt lakható, többségében alacsony komfortú, amit az adótáblázat is igazol.

A házak az utca felől általában 8-10 öl hosszúságban, gyakran két utcára terjedően épülnek. Az udvar felől 16-18 öl hosszúak de ismerünk 30 öl hosszúságút is, szélességük 3-4, esetleg 5 ölnyi. A házakat már eleve azzal a szándékkal építik, hogy ne csak a tulajdonos lakjék benne. Szoba-konyhás-kamrás, vagy csak szoba-konyhás lakások sorakoznak egymás mellett. Ez a jellegzetesen újpesti építkezési mód évtizedeken át fennmaradt. Sokszor a telek mélyén is építenek lakható helyiségeket, mellettük gyakran 10-18 ló számára elegendő istálló szekérállással, hiszen a háztulajdonos, esetleg a bérlő fuvaros is egyben. Az utcai részben találjuk a műhelyt, mellette az árusító boltot, a kocsmát, a szatócsboltot. Az épületek fala kőalapzaton (mely 3-4 öl magas is lehet) kővel kevert téglából vagy az egyszerűbb házaknál vályogból. A tetőszerkezet eleinte deszkastukatúr, de 1855-től megjelennek a módosabb polgárok házaiban a gerenda-tetőszerkezetek is. A tető anyaga fazsindely, ebből kifolyólag nagy a tűzveszély. Ezért jelent meg 1858-ban a Budapesti Hírlapban egy Erdős-Mózes János nevű újpesti polgár ajánlata, nem lesz többé tűzvész, mert ő hosszas fáradozás után föltalálta az éghetetlen háztetőket.

A házak udvarán ásott vagy (ritkábban) vascsöves, szivattyús kút volt. Az épületeket deszkakerítés választotta el az utcától, az egyik épületet a másiktól. A tekintélyesebb polgárok azonban — pl. Wolfner börgyáros — a házakat a telek utca felőli részétől számítva olyan mélységben építette, hogy az akkor divatos angol előkert vagy élőfasor kényelmesen elférjen.

Íme egy 1852-ben épült — modellnek is tekinthető — ház pontos leírása:

Az épület tervezője Hild Károly. Fekvése a Váci út és a Fő út (ma Árpád út) szegletén, 600 négyszögöles telken, kettős udvarral. A falak kővel kevert téglából, magasan feltöltött alappal épültek, alapincézve, két boros, és egy kézi pincével. 3x2 szoba-konyha-kamra, 1x2 szoba-konyhás lakás volt benne, a pincében 3 szoba-konyhás lakás (az egyikhez éléskamra is). Mindegyik lakáshoz külön fűtőkamra is. A kertben 200 nemesített gyümölcsfa, 400 szőlőtő. A kert végében egy 2 szoba-konyha-éléskamrás lakás. 4 ház zsindeletű, amelyet tűz ellen biztosítottak. A ház értéke 14.700,- pft volt, árverésen 8.034,- pft-ért kelt el.

Jellemző hogy a nagyobb házakat, még a melléképületeket is mindig alapincézik. Azt használják műhelynek, nyersanyag- vagy szerszámraktárnak, s természetesen itt tárolják az eladásra szánt bort.

A házak közé gyakran gyárok települtek. Ez azért volt lehetséges, mert Károlyi nem sorparcellázást végeztetett, hanem egy-egy telket, a későbbi nagyobb bérleti díj reményében üresen hagyatott. Amikor ezeket később valóban haszonbérbe veszik, a korábban kialakult szolgalmi jogok miatt (pl. átjárás) gyakoriak a pereskedések. A szerződés feudális terheitől való szabadulás törekvése érződik azokon az uradalommal folytatott hosszú, bizonytalan kiemenetű pereken, amelyeket azért indítanak, hogy eldöntsék: a házak előtti szabad rész, az út, az utca házhoz közel eső része a haszonbér tartozéka-e vagy pedig a földesúré?

A házak értékére a megmaradt zálogolási jegyzőkönyvek és adás-vételi szerződések adnak támpontot. Az ingatlanok valódi értékét nem mindig mutatják, hiszen árveréskor a tényleges értéknél kevesebért kerülnek kikiáltásra s ennél nem is sokkal többért, néha még annyiért sem kerülnek eladásra. A házak értéke 1.000-6.000,- pft között váltakozik, de tudunk néhány száz forintnyi értékű és 10.000,- pft-on felüli értékű házról is. Neuschloss Bernát házát saját kérelmére 1855-ben megbecsülik, s értékét 16.000,- pft-ban állapítják meg. Nyilvánvaló, hogy itt üzleti érdekű felértékelésről van szó, ugyanakkor egy peres ügyben szereplő kicsiny ház értékét mindössze 220,- pft-ban határozzák meg.

A tulajdonosok gyakran nem laktak Újpesten, de még csak nem is Pesten vagy Pest környékén, hanem az ország távolabbi vidékein. Olvashatunk

pozsonyi, sőt ausztriai háztulajdonosokról is. A házak gyakran cserélnek gazdát már ugyanabban az évben is. Egy divényi (Pozsony m.) tímár 7.000,- pft-ért megvett háza 1855-ben néhány hónappal később 3.000,- pft-os áron kerül tovább egy pesti polgárhoz. Gyakoriak a hitelbe vásárlások is, foglalt adnak, de a hátralék megfizetéséről elfeledkeznek. Egy példa a sok közül:

Waiser Pál eladja a házát a csomádi jegyzőnek 1857-ben 600,- pft-ért. A jegyző 1858-ban eladta a házat az újpesti rabbinak 1.400,- pft-ért. A rabbi a házat újpesti iparosokkal rendbe hozatta, majd ugyancsak 1.400,- pft-ért továbbadta egy pesti képirónak. Ez csak foglalt adott, a házat kiadta, a lakóktól a lakbért beszedte, de a ház vételárát nem fizette ki. A rabbi beperelte a képirót.

A birtokosok rendszerint csak a ház egy részét lakják, a többit bérbe adják. Gyakori az is, hogy a bérlő újabb bérletet létesít. A lakásokkal való üzletelés ha nem is jó, de mindenesetre többé-kevésbé biztos jövedelmi forrást jelentett. A bérleti díj negyedévenként (Szt. Mihály napkor, Gyertyaszentelőkor, nagy vásárok idején) volt esedékes. A nem fizetőket eleinte csak „barátságosan” felszólítják. Ezt ha kell, megismétlik, perre csak ezek után kerül sor. A bérleti díj évi összege 15,- pft-tól 150-180,- pft-ig terjedt.

Újpest társadalma különböző etnikumú, hagyományú, nemzetiségű, nyelvű, vallású emberek laza kapcsolatából alakult ki. A hagyományos magyarországi társadalmi szerkezet Újpestre nem érvényes, nem hasonlítható egyetlen más település társadalmához sem, öntörvényei alapján fejlődött. A vezető réteget, amely foglalkozására nézve iparos, és kereskedő, helyzeti előnye (pl. vagyoni helyzete, első telepes, Károlyival való kapcsolata) emeli ki, semmi esetre sem predestináltsága a közigazgatásban való részvételre, vagy e téren máshol szerzett jártassága. A társadalmi különbségek ezen belül a házbirtokos és a zsellér (lakó) között keletkeztek és csakhamar gazdasági ellentétté is mélyültek. Figyelemre méltó, hogy antiszemita jelenségekkel soha nem találkozunk.

Az újpesti társadalom gerincét alkotó iparos-kocsmáros-kereskedő réteget a mielőbbi anyagi gyarapodás, a gyors vagyonosodás vágya jellemzi. Itt mindenki mindent elérhet, ki szívós munkával, tisztességgel, ki ügyeskedéssel, ravaszsággal.

Ebben van Újpest vonzó ereje. Ebből ered

társadalmának képlékenysége, mobilitása is. (Megpróbáljuk. Ha nem sikerül, legfeljebb továbbállunk.) Ebből fakadnak azok az ellentétek is, amelyek a véglegesen megtelepedettek és a bizonytalanra (újonnan) jöttek között szükség-szerűen kialakultak. Fokozta a belső bajokat az is, hogy sokan komolyabb hatósági ellenőrzés nélkül telepedtek meg, illetve távoztak a községből. Az erre vonatkozó tilalmakat és utasításokat nem igen tartották be, a tényleges anyagi-vagyoni helyzetet senkinél sem lehetett biztonsággal megállapítani. Bizonytalanra adtak bérbe házakat, lakásokat, vettek nagy tételben bort, csináltattak ruhát, rendeztek pezsgős vacsorákat. A szabad versenyen alapuló kapitalizmus korszaka ez Újpesten. A kellő tőkehiány, a mohó érvényesülési vágy, a fedezet nélküli hitel ingatag talajára épül nemcsak a kis egzisztenciák jó része, hanem több nagyobb vállalkozás is. Tipikus példája ennek a Mittelmann–Haas–Tauber–Fleischmann féle szeszgyár. A korhoz viszonyítva gazdag, értékes felszereléssel, elég nagy állatállománnyal került kalapács alá az egymással hadakozó bérlők kezén.

A vállalatokat éppúgy bérbe adták, mint a házakat. Az eredeti tulajdonost szinte alig lehet megtalálni, a bérlők egymás kezére játszották az épületeket, hogy a bérleti díj nem fizetése miatt a perrel fenyegetőző hitelezőktől szabaduljanak. A manőverezést igen nehéz volt felderíteni, mert ezt rendszerint nagy óvatossággal csinálták.

„A mai világban az ál-igények és hamis vagyon-átruházások korszakában a jólelkű hitelezők kijátszása rendesen annyi óvatossággal szokott megtétni, hogy a cselt ritkán lehet felderíteni” — fogalmazta egykor vádbeszédét az ügyész.

A pénzforgalom lanyhasága egyfelől, a tőke nélkülözhetetlensége másfelől kialakítja az uzsorakölcsönök rendszerét. Még a viszonylag kis tőkés is monopolisztikus helyzetet élvez, ez lehetővé tette a magas uzsorakamatok követelését. A kocsmárosok, kereskedők gyakran zálogház-tulajdonosok is egyben. Egy Hoffmann nevű mézeskalácsos árverési jegyzőkönyve egész sor ékszert tüntet fel: arany fülbevalókat, briliáns gyűrűket, arany pecsétgyűrűket, karikagyűrűket, ezüst kulcstartót, finom vászonneműt. Nyilván kölcsönügyletekkel is foglalkozott, s az adósok értékeiket nem tudták visszaváltani.

A tőke kizsákmányoló ereje legjobban azokat a kisembereket sújtja, akik a nyomasztó gazdasági

helyzet miatt indultak el hazájukból idegenbe szerencsét próbálni — és itt is a teljes nincstelenség, a reménytelen nyomorúság fogadja őket. Ide tartoztak az egyelőre még gyér számú gyári munkások (az olajgyár 80-100 munkást, a Wolfner-gyár 60-70 embert foglalkoztat), a napszámosok, a szolgáltatók, a szolgák, a kocsisok, a legények stb. Kamrákban, istállóknak húzták meg magukat, vagyonuk jóformán csak a rajtuk lévő ruha. Íme néhány példa:

Korval Johann 41 éves, lengyelországi származású, napszámos egy téglavető mesternél, a téglaházban lakik, teljesen vagyontalanul halt meg.

Demele Ignác 38 éves, bognár, hagyatéka pár rokkant bútor, némi ágynemű.

Pohl Gottlieb János poroszországi származású, tímárlegény, de mint olajgyári munkás halt meg, teljesen vagyontalanul.

Weisz Rozália 37 éves, egy házaló felesége, igen szegény, 4 vánkoson, egy dunyhán, egy lepedőn kívül 3 felsőruha az egész vagyona.

Liskai Éva 47 éves, napszámosnő, Liptó megyéből, egész vagyona egy láda és néhány öltönydarab volt.

Mendl Lipót 43 éves, napszámos, Felső-Ausztriából jött Újpestre, teljesen nincstelenül halt meg.

Pinke József asztaloslegény hagyatéka: egy puhafa festetlen asztal meg nyoszolya és 8,- pft-ot érő ágynemű és felsőruha.

Duchon Antal 44 éves, hentes „a legnagyobb szegénységgel küszködve” teljesen nincstelenül halt meg.

Johann Kuka 37 éves, ács, Újpestről a Rókusba viszik, ott halt meg teljesen nincstelenül.

Berna Anna 23 éves, szolgáltató, losonci származású, néhány darab rongyocskáját elárverezték 1 pft 44 krajcárért, gazdája Schossberger olajgyáros adott hozzá 2,- pft-ot és ezen a pénzen temették el.

Az elszegényedés és vele a társadalmi magáramaradottság, mint egy kirekesztettség, jellegzetesen városi, még hozzá nagyvárosi jelenség. 1854-ben a községi előjáróság a gödöllői szolgabíróságnak adott községi vagyonkimutatásban megjegyzi, hogy a kivetett adók egy része behajthatatlan „az időközben elszegényülő egyének fizetéseképtelensége miatt.”

Nem lehet tudni, ki az elesettebb, az idegenből idesodródott, a társadalom periferiáján tengődő szerencsétlen aki végül magára hagyatottan elpusztult, vagy az ugyancsak nyomorúságos házaló kereskedő, akinek halála után kintlévőségei behajthatatlanok. Az adósok ugyanis „többször az ide, holnap amoda járó-kelő és költözködő ács, kőműveslegény, kocsis”, aki Újpestről elköltözködött, vagy időközben elhalt, vagy nyomorult és fizetni nem tud.

A kiáltó társadalmi ellentétek érzékeltetésére álljon itt az ötvenes éves Újpestje egyik leg-gazdagabb polgárának Markovics János, volt bíró halálakor felvett hagyatéki leltár. Főbb tételei: két ház Újpesten (1.600 ill. 1.800,- pft értékben) 27 hold szántóföld, rét Rákoson (értéke: 5.000,- pft) 180,- pft értékű állampapír, csaknem 9.000,- pft készpénz, 20 pesti mérő rozs, 2 vaseke, kocsi, szekér, 100 akó bor, 2 kocsisló, 2 jármos ökör, 1 tehén és egy borjú, 400 zsúpszalma, bútorok, edények, ruhafélék. Markovics János 3 ízben bírói hivatalt viselt hentes és korcsmáros vagyona, a föld és pénztőke szoros kapcsolatán nyugodott.

A zálogolási jegyzőkönyvek, a hagyatéki leltárok az életmód tárgyi bizonyítékait is tartalmazzák. Ezekből következtethetünk az életformára.

Mint említettem, Újpesten a jelzett időszakban 114 házasságot kötöttek. Közigazgatásilag Újpest kisközség, lélekszáma tekintetében is az, de életformájában már sok a városi vonás. A lányok viszonylag későn mennek férjhez, a férfiak is igyekeznek először biztosabb anyagi körülményeket teremteni a családalapításhoz.

A korabeli statisztika szerint:

A vőlegények közül

20-25 éves korban nősült	12
26-30 éves korban nősült	32
31-40 éves korban nősült	37
41-50 éves korban nősült	15
51- éves korban nősült	2

Összesen: 98

(16 esetben nem tüntették fel a kort.)

A menyasszonyok közül

16-19 éves korban ment férjhez	5
20-25 éves korban ment férjhez	35
26-30 éves korban ment férjhez	31
31-40 éves korban ment férjhez	18
41-50 éves korban ment férjhez	9

Összesen: 98

A 40 éven felüli menyasszonyok csaknem mind özvegyek voltak, tehát második házasságukat kötötték, ugyanígy özvegy volt az 50 év fölötti két vőlegény is. A késői házasság az oka annak is, hogy 15 esetben a menyasszony idősebb volt a vőlegénynél.

Amíg a házak külseje, formája, tágassága a birtokos vagyonának és társadalmi helyzetének megfelelően különböznek egymástól a lakások berendezésében, a ruházatban ezek a különbségek kevésbé jelentkeztek.

A bútortartás — a teljesen nincsteleneket nem számítva — a család nagyságától függően több ágyból, nyoszolyából állt. Asztal, székek, almárium, sublót, ruhásszekrények a mindenhol megtalálható legszükségesebb bútordarabok voltak. A különbségek a bútor anyagában és kidolgozásában mutatkoztak. A jómódúaknál keményfából, fényezett kivitelben készültek, gyakoriak a bőrkanapé és a bőrszékek mint a városi életforma jelei. Nem ritka az éjjeliszekrény és a varróasztalka sem. Mindez ott volt a „plebs” otthonában is, csak szerényebb formában: puha-fából, festett kivitelben, egyszerűbb kidolgozásban. A sublótot helyettesítette a láda, a kanapét a lóca.

Az ágynemű: vánkos, dunyha, elvétve paplan, kevés lepedő, szalmazsák, néha matrac. A kereskedő, az iparos, a legény és a napszámosné ágyneműje csak mennyiségben különbözött egymástól.

Szépérzékre és esztétikai igényességre vall, hogy majd minden lakásban díszítették a falakat kisebb nagyobb képek, olajfestmények, aranyozott keretben tükrök, a sublóton porcelán csészék, csiszolt poharak csillogtak. Ausztria–Magyarország–Csehország városi polgárai ilyen otthonokban éltek. A bevándorlók ezt, vagy ehhez hasonló látott szülőföldjükön, ilyenekkel találkoztak Pesten üzleti kapcsolataik során, ilyen félig polgári, félig dzsentroid életforma keretét igyekeztek kialakítani maguk számára is.

Városi ízlésre vallanak a fehér függönyök, a különböző kivitelezésű, gyakran külföldi márkájú függő-, álló-, ütő órák. Bár egyáltalán nem általános, de mint jellemző példát említem, hogy egyes otthonokban a csecsemő már nem bölcsőben, nem is teknőben sírt, hanem gyerekágyban és gyerekkocsiban.

A konyha felszerelésében keverednek a falusi és a városi elemek, ez utóbbiak javára. Nincs

kevésbé tehetősek ruhatárából is ritkán hiányoztak. Újpesten és Megyeren a szőlőkben gyakran megfordultak Pestről jött asszonyok, az Ő megjelenésüket utánozzák és másolják az iparos feleségek és a szolgálóleányok egyaránt.

Szinte teljesen hiányoztak a kultúrára, a szellemi életre valló tárgyi bizonyítékok. Oka ennek egyrészt az, hogy az értelmiség, az orvos, az ügyvéd, a gyógyszerész, a tanító otthonáról,

Újpest előjárói és előkelő polgárai 1862-ben

Balról jobbra állnak: Meixner Pál, Panek Lőrinc, Wiesinger Lajos, Lőwy Dávid, Hoffmann Ignác, Lőwy Hermann, Beniczky Attila, Boskovitz Alajos, Wolfner Lajos, Lőwy Emanuel, Medveczky Ignác, Sturcz János, Siskovszky Károly.

Ülnek: Fornheim Dávid, Müller Adolf, Bayer Imre, Klepl Lipót, Schimpl István, König Adolf

kemence de van takaréktűzhely, pléh mosdótál, vasserpenyők, vastepsik, pakfonkanalak, cseréptálak, cserépbögrék, vas merőkanalak, néhány pohár, mosóteknő. A városi életformára utal a néhol megtalálható kávédaráló és kávéfőző is.

Ruházatukban nincs semmi jellegzetesen újpesti. Szokványos városi ruházat ez, melynek gazdagsága a vagyoni állapot tükörképe. A jómódú férfiak télen posztóból, nyáron pikéből, selyemből, könnyű szövetből készült zakót, nadrágot, mellényt hordanak, fehérneműjük ing, lábravaló és a gatyá, ez azonban alig egy-két árverési jegyzőkönyvben szerepel. Kalapot hordanak, néhol sétapálca is akad. A szegényebbek nyáron is szövetből varrt felsőruhát hordanak, gyakran alsóneműjük sincs. A nők a választékosabb külső megjelenésre nagyobb gondot fordítottak, selyemkendők, szalmakalapok, több pár harisnya, ing, alsószoknyák, derékfűző, kézitáska, főkötők, kötények, fátylak még a

esetleges könyveiről semmiféle dokumentum nem maradt, másrészt pedig Újpest lakosságának ez időben még igen alacsony a kulturáltsága. A polgárok túlnyomó többsége — főleg nők — analfabéta, sokan csak a héber írást ismerik. Bár a községben 1842 óta működött elemi iskola — az iskola a városi életforma egyik nélkülözhetetlen tartozéka —, megléte önmagában még nem jelent és nem teremt városi szemléletet, városi gondolkodásmódot. Ennek kialakításához a tanultság gyakorlati hasznának felismerésén túl az a fölismerés is szükséges, hogy a művelt ember társadalmilag értékesebb, mint a műveletlen.

A lakosság nagy részének gondolkodásában a könyv értéke alacsony, ezt mutatja egy árverési jegyzőkönyv megjegyzése: „találhatók még a különféle irományok, imádságos könyvek, számadó s jegyzőkönyvek becsértékén kívül, értéktelenek.” A hagyatéki leltárok és zálogolási

jegyzőkönyvek több száz tételében a kultúrát egy, a király képével díszített kalendárium képviselte.

Nem volt sokkal jobb a helyzet egészségügyi téren sem. Az egészségügyi kultúra alacsony színvonalú, és ez az a terület, ahol az ősi szokások, hagyományok bástyáit a legnehezebb ledönteni, ahol a városiasodás a legkevésbé tapasztalható. 1846-tól kezdve élt a községben orvos (Seligman Mór), az ötvenes évek vége felé már gyógyszerész, sőt szülésznői oklevéllel rendelkező tanult bába is. Ő a községtől fizetést nem kapott hanem a lakosság tartotta el. Egy örökösödési illeték fizetésének elmulasztása miatt ezt a bábát árverezik. A zálogolási jegyzőkönyv szerint „jómódú sok alsó és felső ruhaneművel, de kevés műszerrel rendelkezett. Műszerei mindössze: 2 nagy és 2 kis klistér cinből, egy bádóg iskatala. Viszont van prémes otthonkája és zöld napernője.”

Az orvos gyógyított ahol és ahogyan tudott. A nyomorúságos helyzetben lévő napszámosok és napszámosnék, meg szolgálók a honoráriumot sem megfizetni nem tudták, sem igényük nem volt az orvosi ellátásra. A lakosság zöme a babonás gyógy módok és a kuruzslás között vergődött. A halandóság és ezen belül a csecsemő- és gyermekhalandóság igen magas volt. (Ez természetesen nemcsak Újpestre jellemző ebben az időben) Okai: a zsúfolt, egészségtelen lakásvizonyok, az egészségügyi ellátottság kezdetlegessége, a megesett lányok társadalmi elítéltsége, a családalapítás nehézségei, a cselédek, a szolgálók kiszolgáltatottsága. Ez viszont a városi életforma velejárója éppúgy, mint pl. a summáslányok sorsa, helyzete a nagybirtokokon.

A halotti anyakönyvek szerint, (amelyek hiányosak, pontatlanok, egyes évekről teljesen hiányoznak) a vizsgált időszakban meghalt összesen 463 újpesti. Ebből 287, tehát több, mint a fele 0-4 éves gyermek.

tbc	35	esetben
gyulladás	44	”
tífusz	16	”
vízkór (szívbj)	16	”
szamárköhögés	8	”
skarlát, kanyaró	8	”
agyvérzés	6	”
bélhurut	6	”
vérhas	5	”

vízfejűség	5	esetben
éretlenség koraszülés	30	”
gyilkosság	1	”
gyári baleset	1	”
Dunába fulladás	1	”

A községben a csecsemő- és gyermekvédelemnek még a gondolata sincs meg. A hosszú munkaidő, a várandósan végzett megerőltető munka koraszüléshez vezetett. Tucattjával anyakönyvezték az alig néhány órát élt kis halottakat. Nincs óvoda, még a nagyobb gyárak sem rendelkeznek semmiféle egészségügyi vagy orvosi felszereléssel. Bizonyos, hogy Újpesten is nagy mértékű lehetett a gyermekmunka. Egyetlen adatunk van ezzel kapcsolatban: egy bírósági per kapcsán kerül szó egy 10 éves asztalosinasról.

A temetés költségei igen magasak. A szegénytemetés ára ugyan csak 3,- pft, de egy polgár temetésén a jobb koporsó is többbe kerül. Utschig Antalnak, Újpest egyik legrégebbi polgárának temetésén a fekete politúros, arany feliratú koporsót 15,- pft-ért készítette el Kardos Mihály asztalosmester. A pap és a kántor költsége 9-10, a halottvivőé 1,30 pft. Külön kellett fizetni a harangozónak 1,30 pft-ot. A halotti öltöny ára 2, a szemfödél 3,- pft. A halott-bemondónak és a sírásónak 30-40 krajcártól 1,- pft-ig terjedt a taksája.

A temetés a hátramaradottaknak gyakran a teljes anyagi romlást is jelentette, hiszen a munkabérek a költségekhez viszonyítva alacsonyok voltak.

A munkabérekéről meglehetősen kevés megbízható adat áll rendelkezésünkre. A bírói számadásokból tudjuk, hogy a község szolgálatában álló hajdú havi járandósága 6,- pft, az éjjeliőr 4,- pft, a tanítóé 7 pft 44 krajcár volt 1850-ben.

1854-ben árveréskor a bírónak és a jegyzőnek a napidíj 2-2 pft, az esküdteknek 30 krajcár, a kótyalóknak (kikiáltó) ugyancsak 30 krajcár. A háromszori dobolásért 1,- pft-ot kellett fizetni. 1858-ban egy molnárlegény heti bére 4,- pft volt.

Ugyanakkor az igények a lehetőségek fölé nőnek. Újpest üzletei még csak vegyes szatócsboltok, kereskedői többnyire házalókereskedők. A szatócsboltok egy része azonban állandó árukészlete választékával finomabb áruival az igényesebb vásárlóközönséghez kívánt alkal-

mazkodni. Az élelmesebb kereskedőket az a törekvés is vezette, hogy a helyi pénzesebb réteget itthon tartsák, és megakadályozzák a Pesten történő vásárlást. Két jelentősebb szatócsbolt árukészletét ismerjük:

Az egyikben kapható: cukor, rizs, gersli; fűszerek: gyömbér, bors, kömény; élvezeti cikkek: kávé, tea, mazsola; vegyi cikkek: gyertya, kéngyertya, keményítő, enyv, kréta; rövidáru: finom cérna, kenderfonal; ruhaanyag: selyemáru; szerszámok: kapa, kaszanyél, lapátok; italáruk: pálinka, rum, tokaji, likőrök stb. Végül 30 db cseréppipa és 30 db pipaszár.

A másik szatócsboltban az előbbi árukon kívül fekete és sárga cukor, paprika, csokoládé, szentjánoskenyér, 2 üvegben édességek, szappan, lakkfesték, fűrés, 3 köteg kész toll, 30 db készülőben lévő toll, végül vörös pipából 2 tucat.

Ha megnézzük az árukészletet, tapasztaljuk, hogy mintegy kiegészítik egymást, tehát a boltosoknak arra is volt gondjuk, hogy ne váljanak vetélytársakká.

A társadalmi élet szintén a városiasabb életforma elfogadását, illetve az efelé való törekvést mutatja. A közélet alakulása minden másnál jobban tükrözi a lakosság rétegződését, a társadalmi különbségeket. A társasági érintkezésben az egyes rétegek saját határaikon belül mozognak. 1851-ben pl. a város vezető rétege táncmulatságot rendezett a losonci tűzkárosultak javára. Össze is gyűlik valamivel több mint 10,- pft és ezt az összeget küldik el. A gyűjtést tovább nem szélesítik, így az adomány a községi vezetőség tekintélyét emeli.

Szórakozóhelyekben a község még nem nagyon bővelkedik. A férfiak találkozó helye a kocsmák meg a bormérés. Az igényesebb közönség számára azonban fényes kávéházak is nyitva állnak, játékasztalokkal, sakkkal. Ez már Pest hatása. A legnagyobb újpesti kávéház berendezése, felszerelése bármelyik hasonló pesti vállalkozással felveszi a versenyt. A kávéház első termében teke- és biliárdasztal, 14 dákó, sárgaréz lámpák, sárgaréz fogasok, 5 aranyrámás tükör díszítménnyel, képek, 20 ablakfüggöny, mosdótál víztartóval, 3 újságtartó, 4 bőrkanapé, 24 bőrszék, 8 nádszék, pénztár trafiktartóval, szivargyújtó lámpa, üveges duplaajtó a vendégszobába. Itt aranyrámás tükrök, 4 vörös függöny, metszett likőrös üvegek és poharak, 12 pezsgőspohár, söröspoharak stb.

Megvolt tehát minden Újpesten az ötvenes években és a hatvanas évek elején, ami a városi életformára általában jellemző: impozáns lakóházak és nyomortanyák, ügyeskedő üzletemberek és éhhalállal küszködő napszámosok, ragyogó kávéházak és füstös kocsmák, prostitúció és uzsora, fény és árnyék.

Alkalmas talaj a hatvanas évek második felétől kiindulva egyrészt a közigazgatási előrelépésre, másrészt pedig a lassan bontakozó politikai szervezkedésre.

Források:

- Kubinyi András: Adatok Újpest 1848 előtti történetéhez
- Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról (Történelmi Szemle, 1962.2.)
- Hanák-Laczkó-Ránki: Gazdaság, társadalom, társadalmi-politikai gondolkodás (Történelmi Szemle 1969)
- Ugró Gyula: Újpest
- Gödöllői cs. és kir. Vegyes szolgabíróság iratai
- Közigazgatási, polgári és fenyítő iratok (2. sz. Áll. Levéltár)
- A főtér rk. plébánia anyakönyvei 1850-1865 között
- A főtér ref. egyház anyakönyvei

Laczka Edit*:

Helyi értékvédelem egy rendelet-tervezet tükrében

Az Újpesti Önkormányzat képviselőtestülete a közeljövőben rendeletet fog alkotni a helyi építészeti értékek védelméről. A rendelet előkészítése és maga a védelmi rendelet is két alapvető részből áll. Az önkormányzat a részletes rendezési tervek készítése során különös figyelmet fordít és fordított a települési értékek védelmére, ezen belül is kiemelten a településszerkezet tradicionális elemeinek megőrzésére, valamint a város történelme és hagyományai szempontjából jelentős egyedi építészeti értékek megóvására.

A már eddig elkészült és jóváhagyott részletes rendezési tervek számos — kb. 250-300 — épület esetében javasolják azok helyi védelem alá helyezését, természetesen ez a szám az országos műemléki és a fővárosi védettség felett értendő. Ennek érdekében időszerűvé vált olyan helyi önkormányzati rendelet előkészítése, amely összefoglalná mindazokat a szabályokat, amelyeket alkalmazni, és feltételeket, melyeket vizsgálni és mérlegelni kell a védelem alá vont területek és létesítmények esetében. A rendezési tervek egysége és teljessége alkalmas volt arra, hogy a rendelet-tervezet előkészítése két szakember felkérésével meginduljon. A településszerkezeti elemek védelmét, megőrzését célzó munkarész Korompay Judit Ybl-díjas várostervező, az egyes épületek, objektumok minősítése, értékelése és maga a védelmi lista összeállítása dr. Czétényi Piroska építész-mérnök, műemlékes szakmérnök részvételével történt. A rendelet-tervezet dr. Czétényi Piroska és Berényi András Újpest főépítésze közös munkája. A rendelet-tervezet előkészítése során a szerkesztők elemezték és értékelték mind a műemlékvédelmi jogszabályokat, mind a fővárosi önkormányzat közelmúltban megalkotott helyi értékvédelmi rendeletét.

Az Újpest Önkormányzat Képviselőtestülete a helyi kisebbségi önkormányzatokról szóló

rendeletében szabályozta, hogy a kisebbségnek joga van személyhez, eseményhez kötődve helyi védelemre javasolni épületeket, épületegyütteseket. A Főépítési Iroda — amely eddig is összefogta a műemléki és a helyi védelemmel kapcsolatos ügyek intézését — felvette a kapcsolatot mindhárom kisebbségi önkormányzattal. Együttműködő levelünkhöz mellékelve elküldtük számukra a rendelet-tervezet által javasolt építmények listáját. Jelenleg ennek a listának a kiegészítése, esetleges pontosítása van folyamatban. A cél mindenképpen az, hogy Újpesten egységes értékvédelmi rendelet jöjjön létre, amely éppúgy szolgálja a kisebbségek, mint a kerület egészének érdekeit.

Kerületünkben a helytörténeti kutatásoknak és a helyi értékvédelemnek nagy hagyományai vannak. Valószínűleg úttörő kezdeményezésnek számít, hogy Újpest valamennyi általános és középiskolájában forgatják a diákok az „Újpest története” című olvasókönyvet, melyet a szerkesztők az Újpesti Helytörténeti Alapítvány megbízása alapján készítették el, és amely így a helytörténeti ismereteket az önkormányzat döntése alapján az oktatási tanrendbe beépítette. Megjelent egy másik kötet, mely „Újpest. Írások a település történetéből” címet viseli. Ez utóbbi az Újpesti Értelmiségi Klub gondozásában, az Újpesti Helytörténeti Alapítvány kiadásában jelent meg, a település megalakulásának 150. évfordulója alkalmából. Irodánk és felkért munkatársaink is komoly segítséget kaptak az említett szervezetek tagjaitól, rendszeres együttműködésük, komoly helytörténeti ismeretük is hozzájárult a rendelet-tervezet elkészítéséhez.

Ennyit az előzményekről, és most valamivel bővebben magáról a rendelet-tervezetről.

A védelem két formában jelenik meg. Az egyik a településszerkezeti védelem, mely meghatározza és szabályozza, hogy milyen módon lehet

*A cikk szerzője várostervező, az Újpesti Polgármesteri Hivatal Főépítészeti Iroda munkatársa. Az itt közölt cikk, mint előadás, 1995. augusztus 11-én Jászberényben hangzott el. A cikk szakmai összeállításában közreműködött Berényi András Újpest főépítésze.

beavatkozni a városi szövetbe, melyek azok az elemek és miért, amelyeket egyáltalán nem szabad megváltoztatni, átformálni vagy megsemmisíteni, melyek azok a terület-felhasználási elemek, amelyeknek egységes vizsgálata szükséges ahhoz, hogy a terület beépítési intenzitása illetve karaktere megváltozhasson. A legfőbb cél a település-szerkezeti védelem esetében az, hogy idegen elemek megjelenésére ne legyen lehetőség. Szeretnénk elérni azt, hogy ne csak egyedileg értékes, nívós épületek épüljenek, hanem az egyes épületek, építmények egymáshoz és környezetükhöz való viszonya tekintetében az „összhangzó értelem” megvalósuljon. Ezzel azt kívánom hangsúlyozni, hogy az egyedileg megtervezett jó házakból nem biztos, hogy jó utcakép is lesz az adott települési struktúrában.

A tervezet rajzi, tervi mellékletei — rendkívül alapos településszerkezet-fejlődési kutatásra támaszkodva — meghatározzák a védendő szerkezeti elemeket, valamint kijelölnek hangsúly-érzékeny területeket, amelyek esetében egyedi eljárást kell alkalmazni.

A védelem másik formája az épületek, építmények egyedi védelme. A védelem általában a tulajdonosok valamiféle korlátozása tulajdonuk használatában, vagy az azokkal kapcsolatos rendelkezések szabadságában a közösség érdekeinek érvényesítése érdekében.

A rendelet-tervezet a helyi védelemre javasolt építmények esetében előírja, hogy az épület felújítása, átalakítása, esetleges bontása milyen feltételek együttes fennállása esetén történhet meg. A korlátozásból kifolyólag többletköltség jelentkezhet, melyet az Újpesti Önkormányzat — ellentétben a fővárosi pályáztatási rendszerrel — automatikusan megtérít. A rendelet melléklete lesz egy minta-nyomtatvány, melyet a helyi védettséget élvező építmények tulajdonosainak, illetve építtetőinek, az engedély kérelmezőinek kell kitölteniük abban az esetben, ha épületükön építési engedélyhez kötött, vagy a jelen rendelet-tervezetben szabályozott munkálatok elvégzését tervezik.

Az automatikus megtérítés — melyet számlákkal is bizonyítani kell —, igazolt többletköltség megtérítését jelenti. Ez így nagyon szépen hangzik, de joggal feltehetik a kérdést, hogy vajon az Újpesti Önkormányzatnak van-e elegendő pénze a finanszírozáshoz, hiszen — mint tudjuk — az

önkormányzatok nagyon nehéz gazdasági helyzetben vannak. Ezért az igen komoly tradíciókkal rendelkező Újpesti Ipartestülettel folynak tárgyalások, akik előzetesen vállalták, hogy akár készpénzzel, akár a speciális munkák elvégzésével hozzájárulnának a helyi érték-védelemhez, a Főépítési Iroda pedig — mely eddigi munkája során sikeres kapcsolatot alakított ki különböző helyi gazdasági és civil szervezetekkel — valószínűleg „végig fogja koldulni” Újpest szervezeteit e nemes cél érdekében.

Előzetes számításaink szerint közel 10 millió forintba lesz szükség évente. Amíg a pénz a külön erre a célra létrehozandó közalapítvány számláján meg nem jelenik, az Önkormányzat vállalja a finanszírozó szerepét. Ez az alapítvány az újpesti értékek védelméért még nem jöhetett létre, mert ennek csak akkor lehet realitása, ha az alapítványi befizetések adóalap-csökkentőek lesznek.

Ezt azonban a mai adó- és pénzügyi jogszabályok nem teszik lehetővé, hiszen a helyi értékvédelmet nem tekintik olyan közcélnek, mely a már említett kedvezményben részesülne.

Ezért nagyon fontosnak tartom: vegyék figyelembe az adójogszabályok módosítása során azt, hogy az ilyen célok is megkaphassák az „adóalap-csökkentő befizetés” minősítését. A helyi építészeti értékek vannak olyan fontosak, hogy azok, vagy azok nem reprodukálható részletei ne semmisüljenek meg a finanszírozási háttér hiánya miatt.

A rendelet-tervezet elkészítése az első lépés volt a helyi építészeti értékek védelme érdekében. Újpest aránylag fiatal, alig több mint 150 éves település. További tervezéstörténeti kutatási munka vár ránk, mellyel teljesebbé tehetjük leendő rendeletünket. Másik célunk az ipartörténeti kutatás. Újpest jelentős iparterület volt, a századforduló ipartelepítésének számos értékes eleme található még meg, melyek között már a jelenlegi rendelet előkészítése során is feltártunk néhány reménybeli ipari műemlék és ipari helyi védelmet igénylő építményt. Ebben a munkában éppúgy számítottunk a Budapesti Városvédő Egyesület segítségére, mint a Főpolgármesteri Hivatal Települési Értékvédelmi Ügyosztálya támogatására.

Szendi Lajosné*:

Újpest temetői (1840–1995)

Gróf Károlyi István földbirtokos az 1840. évben, az akkor Újpesten működő valamennyi felekezet használatára, temetésre alkalmas területet adományozott. Az egykori Szt. Gellért, Bocskai és Lőwy utcák által határolt terület 1846-ban a község tulajdonába került. Határait körülárkolták és a Dunától egészen a temető határáig terjedő területet akácfákkal beültették. Ennek a temetőnek nem volt ravatalozója, az elhunytakat házukban ravatalozták, majd innen — egyházuk szertartása szerint — kísérték végső nyughelyükre. Ebbe a temetőbe 1877-ig temettek, majd 30 évvel később, 1907-ben szüntették meg. Gróf Károlyi Sándor 1873-ban adott újabb területet temetésekre az első temető szomszédságában, de a lakosság számának növekedésével ez is lassan betelt. A gróf 1889-ben azzal a kikötéssel bővítette a meglévő területet, hogy az egyházak ezek után végleg lemondanak minden temetőhely iránti igényről. Az új temetőt 1890-ben nyitották meg, felekezeti részekre osztották és kezelésüket az egyházakra bízták. Újpesten abban az időben római katolikus, református, evangélikus, baptista egyház és zsidó felekezet működött. 1902-ben a zsidó hitközség kérésére, a temető területéből 2,5 hold elkerítésére került sor. Úgy a keresztény, mint a zsidó temető kezdetben rendezési terv nélkül kezdte működését, és határa lassan a lakóházakig terjedt ki. Ennek eredményeként rendezetlen képet mutatott a kegyelet helye. Egy korabeli újpesti újság erről így tudósít: „Szomorúság fogja el polgáraink szívét amikor útjuk a temető mellett visz el. Érzi mindenki, hogy egy borzasztó hanyagság és nemtörődömség élő tanújele: temetőnk rendetlen és mindenkit megbotránkoztató állapota... A lelkeszek, a polgárok mind kérték a temető bekerítését, azonban hasztalan. Még mindig gazdátlan állatok, a fővárosi razziáktól szétriasztott alakok, munkátlan sihederek és szennyes személyek találkozó-, szórakozó- és vívóhelye, a mindnyájunk fájdalmával és könnyeivel megszentelt hely: a temető...”

A polgármester ezek után így nyilatkozott: „Lesz rendezés és bekerítés”. A polgárok erőteljes követelése nyomán 1910-ben léckerítéssel vették körbe az akkori Apponyi Albert utca, Tél utca, Diófa utca, BUR-vasút és az Esztergom-Budapest vasútvonal töltése által határolt területet. Nem sokkal később gondnoki lakást, bonctermet, ravatalozót valamint a személyzet részére pihenőszobát is építettek. A Tél és a Diófa utca vonalába kriptákat építettek úgy, hogy azok 8-9 koporsó befogadására voltak alkalmasak.

A kriptákat egymástól, kovácsoltvas kerítés választotta el. Rendbehozták a temetői utakat, öntözésre kutakat létesítettek. A temető területén kertészet is működött az I. világháborúig, ahonnan nem csak a temetőt, hanem a város köztereit is virággal, növényekkel látták el. Ebben az időben csak koporsós temetések voltak, az elhunytak maradványait saját felekezetük temető-részében hantolták el. 1919-ben a temetőket köztulajdonba vették. Az újpesti temetővel kapcsolatban megjelent akkor egy érdekes hír: „Be kell vezetni a halottégetést... Újpesten ilyen irányban hozott most határozatot a Nemzeti Tanács. Kimondta, hogy a propaganda célokra begyűlt összegekből felépíti Újpesten az első magyarországi krematóriumot”. A tanácshatalom alatt ez a terv nem valósult meg, később pedig már fel sem merült az építés szándéka. Ebben az időben már látható volt: ez a terület tovább nem bővíthető és lassan gondoskodni kell egy új, tágasabb és a későbbiekben bővíthető temetőről.

A város ekkor vásárolta meg gróf Károlyi Lászlótól annak megyeri uradalma részét képező, mai Megyeri úti temető területét. Azért erre esett a választás, mert a megyeri villamosjáratnak köszönhetően jó volt a megközelítése, továbbá mert a Főti út is jól járható volt. Ez a terület 36.505 négyszögölnyi volt és a vételára 21.903 aranykorona. A város 1920-ban versenytárgyalást hirdetett az új köztemetőben építendő őrlakás, iroda, 1 kilométernyi sodronykerítés, illemhely

*A tanulmány szerzője a Szűcs Sándor Általános Iskola tanára. Az itt közölt dolgozat az eredeti rövidített változata. A szerző az eredeti művel 1995-ben a Nemzeti Panteon Alapítvány pályázatán díjat nyert.

valamint két fészert létrehozására. A pályázatot öt, erre a munkára szövetkező kisiparos nyerte el. A növekvő árak és más okok miatt azonban nem velük, hanem házilag kivitelezésben készültek el a létesítmények.

Az új köztemető átadására 1921-ben került sor dr. Semsey Aladár megyebiztos részvételével, aki megállapította, hogy a temető a törvényes előírásoknak megfelel. Akkor a temető határa a Megyeri és a Fóti út volt, a másik két határ az uradalommal érintkezett. A temető Fóti úthoz közel eső területén állt egy ideiglenes ravatalozó, távolabb az őrlakása. A temető határait fehérre meszelt oszlopok jelezték. Kavicsal felszórt, kijelölt utak vezettek a majdani parcellákhoz, locsolásra már vezetékes vízcsapok szolgáltak.

Az első temetésre 1921. április 4-én került sor a 27-es parcellában, kellemetlen közjáték keretében. A városi mérnök által meghatározott sírgödörméret szűknek bizonyult, ezért csak a sír kitágítása után lehetett a temetést befejezni. Az új temető egyházi felszentelése elmaradt, mert a felkért pap nem vállalta, hogy köztemetőben csak egy felekezet végezze a beszentelést, ezért úgy határoztak, hogy a temető főbejárata közelében keresztet helyeznek el, hogy ott majd mindenki leróhassa kegyeletét.

A megnyitást követően először, a 27-es, 15-ös, 16-os, 17-es, 18-as és 19-es parcellákban történtek temetések. Esténként, ahogyan a temetői záróra közeledett, a látogatókat harangszóval kérték távozásra. 1922-től ebben a temetőben is létezett városi kertészet. A 6 holdas területen fafűtésű növényházak voltak, itt nevelték a későbbi kiültetésre szánt palántákat. A főkertésznek is itt volt lakása. 1932-ben a temető területéből, a mai Reviczky utca, Megyeri út, Fóti út és Baross utca által határolt területet leválasztották, mert ezen épült fel az ún. ONCSA-telep (Országos Nő- és Családvédelmi Alap) több háza. 1936-ban, amikor az építkezések befejeződtek, a temető területét a Szilas-patakig bővítették.

1945 tavaszán súlyos természeti csapás érte a temető területét. A lerombolt budapesti hidak roncsai miatt feltorlódtott jég nagy árvizet okozott Újpesten. Elsősorban a mélyebben fekvő megyeri városrész károsodott, benne a temető területe. Sok sír víz alá került, síremlékek dőltek ki, és az utat szegélyező fasor is kárt szenvedett. Újpest régi temetőjében ekkor már nem voltak temetések, a

kötelező 30 éves türelmi idő lejártával 1955-ben kezdődött meg annak tervszerű felszámolása, a sírokban nyugvó csontmaradványok áttelepítése a Megyeri úti temetőbe. Ha a hozzátartozók még éltek, ők gondoskodtak az áttemetésről. Néhány sírból a csontokat a kertvárosi plébániatemplom 1947-ben épített kriptájába helyezték át. Azokat a csontmaradványokat, amelyek áttemetéséről a család nem gondoskodott, közös sírban, közös emlékjel alatt hantolták el Megyeren.

Az ezzel egy időben felszámolt zsidó temetőben nyugvók a Kozma utcai zsidó temető kijelölt parcellájába kerültek. Az 1956-os forradalom napjaiban meghaltakat, katonai tiszteletadással temették el 1956. november 1-jén. A megtorlás éveiben az újpesti forradalmi bizottság hét tagját kivégezték, ők a Köztemető 301-es parcellájában nyugszanak.

A Megyeri úti temetőben több épület található. A főbejáratnál jobbra eső épületben van az iroda, balra a temetőőr lakása. A régi ravatalozó épületét 1989-ben teljesen felújították, átalakították. Most két ravatalozó, korszerű hűtőház, raktárak és öltözők vannak az épületben. Ezzel egy időben látták el szilárd burkolattal a temető főbb útjait. A közelmúltban, a temető felső, lakótelepre eső kerítésében új kaput nyitottak. Ennek közelében, a temetőkerítés mellett áll a régi, 1904-es évszámot viselő fakereszt. A falsík belső, temetői oldalában urnasor kialakítására került sor.

Napjainkra átalakultak a temetési szokások is. Egészen 1960-ig a ravataltól a sírhelyig lovas díszhintón vitték a koporsót. A virágok és koszorúk a hintó tetejére kerültek. A szertartást segítő alkalmazottak fekete Bocskai-ruhát viseltek. A sírhoz vonulás alatt a temetői harangot kézzel kondították meg. Mára a Bocskai-ruhát felváltotta a téli-nyári formaöltözet, a hintó helyett környezetbarát, halk járású, elektromos meghajtású autók szolgálnak. A kézi harangozás helyett, magnetofon-szalagra rögzített hangfelvétel kíséri a gyászmenetet. A temetések polgári és egyházi szertartások szerint történnek. A temetőben ma vegyesen — urnás és koporsós — történnek a temetések. Külön urnatemetőt alakítottak ki, ahol a földbe temetik az urnákat és síremléket állítanak fölé. Vannak urnafalak és urnaoszlopok. A koporsós temetést hagyományosan földbe végzik, de vannak a temető falainál épült kripták is, amelyekben 6-12 koporsónak van helye. A temető

talajvizes részein, megszüntették a koporsós temetéseket, ott csak urnafülkés temetést végeznek. A Megyeri úti temetőben évente 600-700 koporsós és 1200-1300 urnás temetés történik, ezzel a statisztikával Budapest harmadik temetője az újpesti sírkert.

A temetőben elhantolt híres személyiségek száma nem jelentős. A régi temetőben nyugvó híres halottak közül több nem került áttemetésre, vagy nem a Megyeri úti sírkertbe hantolták el maradványaikat. Eltűnt pl. Mildenerger Márton díszsírhelye és hamvai. Illek Vince, Újpest első plébánosa vagy a Bachmann építész család tagjainak csontmaradványai a kertvárosi templom kriptájában nyugszanak. Megyeren nagy tisztelet övezi Lebstück Mária (1830-1892) huszár-főhadnagy, dr. Ugró Gyula (1865-1949) Újpest

első polgármestere, dr. Semsey Aladár (1872-1953) polgármester, Halassy Olivér (1909-1946) olimpiai bajnok, Mády Lajos (1848-1918) ref. lelkész, Pállya Celesztin (1864-1948) festőművész, Pécsi Sebestyén (1910-1991) orgonaművész sírhantjait. Itt őrzik az Újpest környéki harcokban elesett orosz, ukrán és más nemzetiségű katonák emlékét. A II. világháború befejezésének 50. évfordulóján, 1995-ben, emlékjelet avattak az újpesti katonaáldozatok tiszteletére.

Források:

- Ugró Gyula: Újpest monográfia 1931.
- Újpest és Vidéke c. lap 1921.
- 60 év a kegyelet szolgálatában 1979.
- Kunt Ernő: Temetők népművészete 1983.
- Magyar Életrajzi Lexikon 1981.
- Újpest. Írások a település történetéből 1993.
- Újpest, helytörténeti olvasókönyv 1994.

HÍRES ÚJPESTIEK

Negyedi Szabó Béla,

az újpesti politikai újságírás megteremtője

1879-ben született Budapesten. Közgazda, újságíró és politikus volt. 1903-ban kezdte újpesti pályafutását mint az Ellenzéki Hírlap főmunkatársa. 1907-ben alapítója és főszerkesztője az Újpest c. lapnak, majd az 1909. május 1-jén először megjelenő Újpesti Napló c. politikai újságnak. Cikkei és novellái rendszeresen megjelennek a Népszava, a Független Magyarország és az Ország-Világ c. lapokban. Újpest közéletének aktív és befolyásos szereplője volt úgy is, mint a városi képviselő-testület tagja, a Jószív Gyermekbarát egyesület társelnöke, úgy is, mint a Nemzeti Demokrata Párt újpesti szervezetének elnöke, az újpesti politikai újságírók szindikátusának elnöke. Rendkívül sok feladatot vállalt és sok tisztséget töltött be. Az I.

világháborút követően az újpesti Hadiárvák és Özvegyek Otthona Egyesület igazgatója volt, 1922-től a Nemzeti Demokrata Párt nemzetgyűlési pótképviselője, 1929-től Pest vármegye közigazgatási bizottságának tagja, majd 1931-től a törvényhatósági bizottság elnöke, 1930-tól a magyar parlament felsőházának póttagja. Nevéhez fűződik az 1914-ben először megjelent Újpesti Almanach szerkesztése és kiadása. Irodalmi munkásságot is kifejtett: Borús napok címen novelláskötete jelent meg. Negyedi Szabó Béla ízig-vérig hírlapírónak tartotta magát. Életelve volt az igazmondás, az olvasó tényszerű tájékoztatása. Rendkívül ismert és elismert közéleti ember volt. 1935 májusában halt meg Újpesten, a város díszsírhelyre temettette a Megyeri úti temetőben.

Az Újpesti Városvédő Egyesület hírei

➤ A szokatlanul kellemetlen időjárás ellenére mintegy százan vettek részt az egyesület január 27-i, idei első rendezvényén a káposztásmegyeri Szentháromság plébániaközpontban rendezett látogatáson. Tagtársainkat és a vendégeket dr. TOMKA FERENC plébános úr — egyesületünk tiszteletbeli tagja — baráti szavakkal üdvözölte, majd SILLYE JENŐ tagtársunk, a plébánia világi elnöke kalauzolta. A látogatók megismerhették a plébánia előtörténetét, az építkezés fázisait és személyesen győződhetek meg a nagyszerű létesítmény értékeivel, még inkább azzal a lelkeséggel, ami a templomot, a hozzátartozó közösségi épületeket a káposztásmegyeriek valóságos otthonává teszi. Köszönjük a szíveslátást!

➤ Február 10-én a Polgárcentrumban került sor arra az ankétára, ahol kerestük a választ, hogy valóban a „Kivágott fák városa Újpest?” BÁLDY LÁSZLÓ tagtársunk, aki a Fővárosi Kertészeti Vállalat nyugdíjas főmérnöke, ismertette azt a nagyarányú pusztítást, amit az utóbbi időben városunkban tapasztalt. Az ankét vendége volt BUZNA FERENC tanácsnok úr, aki elmondta: milyen erőfeszítések történtek az Önkormányzat részéről a parkok és fák védelme érdekében, és beszámolt a pénzügyi ráfordítások mértékéről. GÁL ISTVÁN és DARÓCZI LAJOS tagtársaink, akik az önkormányzat képviselői is, hozzászólásukban javasolták az iskolai nevelés és propaganda hatékonyságának javítását. Több hozzászólás foglalkozott a lakosság tájékoztatásával, és a jobb informálás szükségességével. Egyesületünk a közeljövőben konkrét javaslatokkal fordul majd az illetékesekhez és társadalmi összefogást szervez a környezet megőrzéséért.

➤ Február 24-én egyesületünk tagjai látogatást tettek az Újpesti Szennyvíztisztító üzemben. Házigazda az egyesület részéről SOMOSI JÓZSEF tagtársunk volt, az üzemet GARA GYÖRGY igazgató úr mutatta be. A közel háromórás, mindvégig érdekes bemutatónak, meggyőzte tagjainkat, hogy az üzem korszerű körülmények között és hatékonyan működik. A sok kérdésre korrekt válaszok hangzottak el, nem titkolva a nehézségeket.

➤ Egyesületünk a honfoglalás 1100. évfordulójára emlékezve rajzpályázatot hirdet az újpesti általános iskolák felső tagozatos tanulói, valamint a hasonló korú gimnazisták részére „Ami nekem Újpesten a legszebb” címmel. A pályázat részletes kiírását az illetékes iskolaigazgatók március elején kézhez kapták. Az október végén záruló pályázatra küldött legszebb rajzokat kiállítják és díjazzák. A pályázat fővédnöke: dr. KAPOLYI LÁSZLÓ akadémikus, egyesületünk elnöke.

➤ Az európai egyetemi hallgatók VIA PACIS elnevezésű környezetvédelmi szervezete egyesületünk segítségét kérte, hogy egy kb. húsz fős csoportja idén nyáron Újpesten környezetvédelmi munkát végezhesen. A kialakult gyakorlat szerint, Európa különböző országaiból 10-14 napos időtartamra érkeznének fiúk és lányok, akik térítésmentesen segítenének a természet mentésében. Egyesületünk javaslattal fordult BUZNA FERENC környezetvédelmi tanácsnok úrhoz, hogy a Farkaserdő elszennyezett részeit hozza rendbe ez a csapat. Javaslatunkkal az illetékesek már foglalkoznak. A fejleményekről hírt adunk!

➤ Örömmel közöljük, hogy az elmúlt két hónapban 42 új jelentkező lépett be egyesületünkbe. Köszöntjük Őket és kérjük aktív segítségüket terveink megvalósításához!

➤ Felhívjuk tagtársaink és az érdeklődők figyelmét, hogy március 23-án, szombaton 15 órakor, ankétot rendezünk a Polgárcentrumban „Kellenek-e szobrok Újpestre?” címmel. Házigazda BANGA FERENC tagtársunk lesz. Meghívtuk összejövetelünkre ZSIGMONDI ATTILA tagtársunkat és HOCK ZOLTÁN alpolgármester urat.

➤ Figyelem! Értesítjük tagtársainkat, hogy az ez évi tagdíjfizetésre mindenkinek postán küldünk csekket. Az igazolványokat rendezvényeinken fogjuk ez évre bélyegezni, ha a befizetésről szóló igazoló szelvényt tagtársaink bemutatják. Kérjük szíves elnézésüket az új típusú csekkek késedelmes elkészítése miatt!

Helytörténeti hírek...

☛ Az Újpesti Munkásmozgalmi Klub kiadásában január 10-én jelent meg az „ÚJPESTÉRT” c. fotóalbum. A kiadvány emléket állít a II. világháborúban küzdő újpesti antifasisztáknak.

☛ 60 éves a „LANT” az újpesti Baptista Gyülekezet lapja. 1936. február elején jelent meg először ezen a címen az újpesti baptisták kiadványa, PANNONHALMI BÉLA lelkipásztorkodása idején, ifj. NAGY JÓZSEF szerkesztésében. Az 1991. február 3-án ÚJ LANT címmel megjelenő újság azóta havonta kerül az olvasók kezébe MAROSI NAGY LAJOS szerkesztésében. A kettős jubileum kapcsán szeretettel köszönti a HELYTÖRTÉNETI ÉRTESÍTŐ az ÚJ LANT olvasóit, szerkesztőjét és kiadóját.

☛ Február 1-jén — családi hangulatú ünnepség keretében — nyújtotta át dr. VITÁRIS EDIT-nek, Újpest jegyzőjének dr. KAPOLYI LÁSZLÓ az Újpesti Városvédő Egyesület elnöke a „KRISZT LAJOS EMLÉKÉRE” alapítvány első díját. Az ünnepségen megjelent dr. PESTA LÁSZLÓ, Újpest egykori tisztii főorvosa, dr. ISTVÁNFFYNÉ MIKLÓS MARGIT ny. gimnáziumi tanár, dr. ERDÉLYI LÁSZLÓ Újpest egykori jegyzője. Az Önkormányzatot HOCK ZOLTÁN alpolgármester és MÉSZÁROS FERENC, a káposztásmegyeri részönkormányzat elöljárója képviselte. Jelen voltak az Újpesti Helytörténeti Alapítvány és az Újpesti Városvédő Egyesület vezetői. A kitüntetettnek szívből gratulálunk!

☛ Befejeződött az „Újpesti egyházak és felekezetek története 1830-1995” c. könyv szerkesztése. A kiadványt a millicentenárium tiszteletére az Újpesti Helytörténeti Alapítvány gondozásban, az Újpesti Városvédő Egyesület adja ki. A könyv megjelenéséről Olvasóinkat tájékoztatni fogjuk!

☛ A Budai Magánmúzeum Alapítvány tulajdonában lévő, GYÖKERES ISTVÁN gyűjtéséből

származó 121 db. eredeti újpesti képeslap színes másolatával gazdagodott a Helytörténeti Gyűjtemény. A díjmentesen átadott anyag sok segítséget ad a helytörténet kutatóinak a korabeli Újpest arculatának megismerésében. A legkorábbi kiadvány 1897-ből származik. Ezúton mondunk köszönetet GYÖKERES ISTVÁN úrnak a nagylelkű ajándékozásért!

☛ Alapítványunk március 2-án rendezte meg az újpesti középiskolások III. helytörténeti vetélkedőjét.

A magas színvonalú versengésben — fél évi előkészületet követően — a következő intézmények indítottak csapatot: Bay Zoltán Szakközépiskola, Bródy Imre Gimnázium, Berzeviczy Gergely Szakközépiskola, Bőripari Szakközépiskola, Déri Miksa Szakközépiskola, Könyves Kálmán Gimnázium, Újpesti Műszaki Szakközépiskola, és egy intézményeken kívüli csapat „Újpest” néven, olyan diákok részvételével, akik újpestiek, de nem újpesti intézmény hallgatói.

Igen szoros küzdelemben (1-2 pontos különbséggel) első helyen a Könyves, második helyen a Műszaki Szakközép és a harmadik helyen a Bródy Gimnázium csapata végzett. Több különdíj is átadásra került. A Városvédő egyesület különdíját az „Újpest” csapat, az Értelmiségi Klub díját a Bőripari csapat, az Aschner Lipót Alapítvány díját a Műszaki szakközépiskola, az ÉPORG Rt. díját a Déri Miksa csapata, a RICOPY Kft. díját a Berzeviczy csapata kapta meg. A zsűri elnöke HOCK ZOLTÁN kulturális alpolgármester úr volt, aki a vetélkedő végén elismerő szavakat mondott a felkészítő munkáról és a csapatok teljesítményéről. Végül — a hagyományoknak megfelelően — HOCK úr az első három helyen végzett csapat tagjait, a felkészítő tanárokat és a zsűri tagjait vacsorán látta vendégül.

Az alapítvány támogatói:

ASCHNER LIPÓT ALAPÍTVÁNY, CHINOIN RT.,
ÉPORG KFT., FILE SELSZ KFT., FÜRST SÁNDOR,
HANZLIK PÁL, HOLLÓSI GYÖRGY,
IVÁNYI JÁNOS, IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA,
DR. KAPOLYI LÁSZLÓ, KOZMA SÁNDORNÉ,
PYLON 2000 KFT., ÚJPESTI KÖZÖSSÉGI TV,
ÚJPEST ÖNKORMÁNYZATA, RICOPY KFT.,
SZOC.DEM. PÁRT ÚJPEST,
ÚJPESTI VAGYONKEZELŐ RT.

Kiadja: az Újpesti Helytörténeti Alapítvány
Elnök: Dr. Sipos Lajos
Szerkesztő: Kadlecovits Géza
Szerkesztőség: 1047 Bródy Imre u. 1. Tel.: 160-5369
Tipográfia: Wagner Attila
Készült: TUNGSRAM PRINT Kft. nyomdaüzemében
Felelős: a nyomda vezetője